

Пушкіна О. В.,
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права
Університету імені Альфреда Нобеля

Тодорошко Т. А.,
старший викладач кафедри права
Університету імені Альфреда Нобеля

Бочарова М. О.,
студентка магістратури кафедри права
Університету імені Альфреда Нобеля

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ В УКРАЇНІ

PROBLEMS OF REDUCING MORAL DAMAGE IN UKRAINE

У статті розглядаються питання моральної шкоди в Україні, встановлення розміру компенсації, надано порівняльний аналіз вирішення проблеми в Україні та за кордоном.

Ключові слова: відшкодування, моральна шкода, стягнення, немайновий характер, рішення суду, компенсація.

В статье рассматриваются вопросы морального вреда в Украине, установления размера компенсации, предоставлен сравнительный анализ решения проблемы в Украине и за рубежом.

Ключевые слова: возмещение, моральный вред, взыскания, неимущественный характер, решение суда, компенсация.

The article deals with issues of moral hazard in Ukraine, the establishment of compensation, a comparative analysis of the problem solving in Ukraine and abroad.

Key words: indemnification, non-pecuniary damage, penalties, non-proprietary nature, court decision, compensation.

Відшкодування моральної шкоди є досить новим способом захисту в цивільному судочинстві України. Уперше це було запроваджено в 1993 році Законом України «Про внесення змін і доповнень до положень законодавчих актів України, що стосуються захисту честі, гідності та ділової репутації громадян і організацій». Потім відповідні положення були внесені в Конституцію України в 1996 році. Тобто можна сказати, що для нашої держави це нове поняття.

Під моральною шкодою розуміють втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб.

Відповідно до статті 23 Цивільного кодексу України моральна шкода може полягати, зокрема, в такому: приниженні честі, гідності, престижу або ділової репутації; моральних переживаннях у зв'язку з ушкодженням здоров'я; порушенні права, прав, наданих споживачам, інших цивільних прав у зв'язку з незаконним перебуванням під слідством і судом; порушенні нормальних життєвих зв'язків через неможливість продовження активного громадського життя; порушенні стосунків з оточенням; у разі настання інших негативних наслідків [2].

Немайнова шкода може бути заподіяна також юридичній особі – це втрати немайнового характеру, що настали у зв'язку з приниженням її ділової репутації, посяганням на фірмове найменування, товарний знак, виробничу марку, розголошенням комерційної таємниці, а також вчиненням дій, спрямованих на зниження престижу чи піддрив довіри до її діяльності [1].

Проблема відшкодування моральної шкоди полягає в неможливості визначити розмір відшкодування, який буде збігатися із завданою шкодою, тому що неможливо визначити суму болю та страждань, яких зазнала особа. Це все вирішує суд на власний розсуд, дотримуючись принципу розумності [ст. 5, п. 6 ЦКУ].

Водночас з 2010 року є розроблена професором О.М. Ерделевським формула компенсації моральної шкоди. Вона створена для визначення моральної шкоди, яку повинна відчувати «середня», «нормально» реагуюча на вчинені щодо неї неправомірні дії людина. Переважно під час розрахунку за формулою О.М. Ерделевського моральна шкода отримує істотний грошовий вираз, який є вигідним позивачам і не вигідним відповідачам [3].

Формула компенсації моральної шкоди виглядає так:

$$D = d * fv * i * c * (1 - fs) * p,$$

де: D – розмір компенсації дійсної моральної шкоди, що обчислюється в мінімальних заробітних платах (МЗП);

d – розмір компенсації презюмованої моральної шкоди – страждання, які не може не відчувати нормально реагуюча на виконані щодо неї протиправні дії людина; автор методики пропонує базисний рівень розміру компенсації. Відповідно до нього, страждання, що випробовувані потерпілим під час заподіяння тяжкої шкоди його здоров'ю, становлять 720 МЗП. 720 МЗП – це заробіток фізичної особи за 10 років за розміру місячного заробітку у 6 МЗП.

fv – ступінь вини особи, яка завдала моральної шкоди, $0 \leq fv \leq 1$. А.М. Ерделевський рекомендує для простої необережності приймати значення $fv = 0,25$,

для грубої необережності – $f_v = 0,5$, для непрямого наміру – $f_v = 0,75$ і для прямого наміру – $f_v = 1,0$.

i – коефіцієнт індивідуальних особливостей потерпілого (суб'єктивного стану), $0 < i < 2$. Коефіцієнт, який дорівнює одиниці, відповідає звичайній, так би мовити, середньостатистичній людині. Якщо ж людина занадто болісно реагує на певні обставини, коефіцієнт повинен бути більше одиниці, якщо ж навпаки – правопорушення істотно не вплинуло на внутрішній стан потерпілого, то коефіцієнт становить значення менше одиниці.

f_s – ступінь вини постраждалого, $0 < f_s < 2$. Автором методики не встановлено чіткої градації чисельних показників цього коефіцієнта залежно від ступеня провини. Фахівцями Донецького НДІ судових експертиз була розроблена власна класифікація винності потерпілого з огляду на психологічний та юридичний аспекти цієї категорії. Згідно з нею, ступінь провини потерпілого має такі значення:

p – коефіцієнт врахування майнового стану особи, яка спричинила моральну шкоду, $0,5 < p < 1$ [4].

На практиці багато судів не приймають розрахунк моральної шкоди за формулою О.М. Ерделевського, вважають її офіційно не закріпленою в законодавстві України. Але це не зовсім так, бо 3 березня 2010 року вона була зареєстрована наказом Міністерства юстиції України під номером 14.1.04 у галузі «Психологічні експертизи» і лише в 2016 році припинила своє застосування.

Суди під час винесення ухвал про відшкодування моральної шкоди частіше керуються п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31 березня 1995 р. № 4, де вказано, що розмір відшкодування моральної (немайнової) шкоди суд визначає залежно від характеру та обсягу страждань, які зазнав позивач, характеру немайнових втрат і з урахуванням інших обставин. Тобто на око. Жодної конкретики [3].

Згідно з досвідом практики, під час визначення розміру відшкодування суддя може обрати один із таких шляхів:

1. Взяти до уваги суму, яку заявляє позивач, та прийняти рішення згідно з вимогами розумності та справедливості.

2. Призначити судово-психологічну експертизу.

3. Визначити розмір відшкодування моральної шкоди самостійно [5].

У першому випадку суд приймає рішення про розмір моральної шкоди на підставі позовних вимог. Сторони самі розраховують суму завданої моральної шкоди, а суддя діє на власний розсуд, враховуючи обставини справи та докази, що не завжди є правильним і доцільним.

Багато питань, які стосуються моральної шкоди, є потреба вирішувати завдяки експертам. Тож у другому варіанті йдеться про призначення судово-психологічної експертизи. На нашу думку, якщо під час вирішення спорів щодо нарахування суми моральної шкоди не тільки враховувати позовні вимоги постраждалої сторони, але й проводити психологіч-

ну експертизу з кожною стороною, можна було б чітко розуміти, наскільки тяжкі страждання пережила особа та наскільки вони співрозмірні з наведеною сумою компенсації.

Висновок експерта в цьому випадку дасть змогу визначити справжню суму компенсації та унеможливить зловживання правом у разі перевищення суми компенсації.

У третьому варіанті йдеться про нарахування компенсації моральної шкоди судом самостійно. У цьому випадку суд приймає рішення на власний розсуд, що є, на жаль, в практиці найбільш поширеним. Досить часто під час розрахунків моральної шкоди суд не бере до уваги всіх обставин справи, і рішення є необґрунтованими та неточними. Незрозуміло, як суддя розраховує ступіть тяжкості страждань особи.

Моральну шкоду не можна відшкодувати в повному обсязі, оскільки немає точних критеріїв майнового виразу душевного болю, спокою, честі, гідності особи. Будь-яка компенсація моральної школи не може бути адекватною дійсним стражданням, тому її розмір має суто умовний вираз, навіть більше, коли компенсація стосується юридичної особи [6].

Що стосується моральної шкоди, завданої юридичній особі, тут теж виникають труднощі. Відповідно до ст. 91 Цивільного кодексу України, юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині. Приниженням її ділової репутації є поширення у будь-якій формі неправдивих, неточних, неповних відомостей, що дискредитують спосіб ведення чи результати господарської діяльності, у зв'язку з чим знижується вартість його нематеріальних активів. Такі дії завдають матеріальної та моральної шкоди юридичній особі та підлягають відшкодуванню в порядку цивільного судочинства [2].

Розмір відшкодування моральної шкоди потрібно визначати залежно від характеру немайнових втрат (їхньої тривалості, можливості відновлення тощо) та з урахуванням інших обставин. Також враховуються ступінь зниження престижу, ділової репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану.

У ст. 23 ЦК України передбачено, що вимога позивача про відшкодування моральної шкоди має бути виражена в грошовому вигляді, який може компенсувати завдану шкоду [2]. А якщо позивач хоче компенсувати завдану шкоду через публічні вибачення, тобто через Інтернет або ЗМІ, то така вимога не буде мати матеріальної форми та відповідати чинному законодавству. Отже, потрібно вимагати в суді тільки грошову суму в еквіваленті завданої шкоди.

Важливим фактором для визначення розміру відшкодування моральної шкоди є момент звернення позивача до суду, оскільки в різний термін після скоєного правопорушення розмір морального збитку буде відрізнятися. У цьому й проблема, адже під час звернення до суду з позовом, під час проведення експертизи і за ухвалення рішення судом розмір завданої моральної шкоди може змінюватися.

У старому ЦК зазначалось, що розмір моральної шкоди повинен бути не менше 5 розмірів мінімальної заробітної плати. У чинному ЦК цю норму прибрали, тобто меж тепер немає, і це завдає певної незручності та незрозумілості під час вирішення цього питання як позивачам, так і суддям. Потрібно вирішувати компенсацію тільки на підставі розумності та справедливості. Але, на наш погляд, такі принципи в нашій державі не повинні існувати, бо вони розуміються кожним по-різному та не завжди в бажаний бік.

Перевантажені справами українські судді найчастіше не мають ані часу, ані бажання виконувати за потерпілого його обов'язок – доказувати наявність пережитих моральних страждань, мотивувати за потерпілого їхній розмір та здійснювати грошовий розрахунок. Саме з цієї причини суди нерідко відмовляють у задоволенні позовних вимог «через відсутність належних доказів» або присуджують мінімальну суму відшкодування, без будь-якої мотивації, з жалю до потерпілого [7].

Згідно з рішенням Жовтневого районного суду м. Кривий Ріг № 72706847 від 27 лютого 2018 року, позивач подав позов про стягнення моральної шкоди у зв'язку з пошкодженням здоров'я на суму 160 000 грн, з яких суд задовольнив тільки 22 338 грн (шість розмірів мінімальних заробітних плат станом на 1 січня 2018 року), мотивуючи тим, що це буде пропорційною компенсацією, що відповідає встановленим обставинам справи [10]. У зв'язку з вищевикладеним можна зробити висновок, що суд вирішує розмір компенсації моральної шкоди на свій погляд, керуючись принципами розумності та справедливості, але не задовольняє повністю позови. І, як ми бачимо на прикладі, сума, яку позивач зазначає в позові, та сума, яку назначає суд, досить відрізняються.

Якщо подивитись на американське законодавство, можна побачити зовсім іншу судову практику вирішення розмірів моральної шкоди. У США розмір моральної шкоди вирішують присяжні, які здебільшого стають на сторону позивача. Інший спосіб – проходження психологічної експертизи, яка дасть змогу суду максимально чітко зрозуміти ступінь страждань особи та розмір її вимог. Вважаємо, що запровадження експертизи буде дуже доцільним і спиратись на конкретні факти (психологічного стану потерпілого після перенесених моральних страждань), а не тільки на власний розсуд суду. Якщо не впроваджувати «тарифікацію» моральної шкоди, тобто певні суми грошових коштів за конкретні страждання особи, то можна звертатися за допомогою спеціалістів, тобто психологічна експертиза, після якої одразу буде зрозуміло, чи співрозмірні вимоги компенсації позивача з дійсними переживаннями.

Також у США є 3 критерії оцінювання моральної шкоди: концептуальний, особистісний і функціональний. Перший передбачає аналогію з майновою шкодою і полягає в тому, що, визначаючи пошкодження або втрату окремих частин тіла, враховують, який саме орган пошкоджено. Причому встановлюються мінімально та максимально можливі

суми відшкодування у грошовому еквіваленті. Другий ґрунтується на протилежній концепції: глибина моральних страждань і, відповідно, сума компенсації залежать від особи постраждалого. Якщо перший критерій можна умовно назвати об'єктивним, то другий – суб'єктивний. Третій критерій спирається на те, що суд має призначити розумну суму компенсації, адже неможливо чітко визначити розмір страждань у грошовому еквіваленті. При цьому враховують страждання, загальний психологічний і фізичний стан, погіршення роботи органів. Найбільш визначеним критерієм є концептуальний [8]. У кожному американському штаті діють, звісно, свої правила, але є граничнодопустимі межі, наприклад, за смерть особи максимально можна відшкодувати розмір моральної шкоди в 250 тисяч доларів.

У 1998 році мировою угодою завершився похід адвоката Річарда Скраггса на американські тютюнові корпорації. Він заробив більше мільярда на реалізації своєї ідеї пред'явити позов виробникам сигарет не від окремої жертви куріння, а від штату, який витрачає великі гроші на оплату лікування людей. Під тиском відразу декількох штатів тютюновим компаніям довелося погодитися виплатити позивачам 246 млрд доларів. Першим у цьому ряду стало рішення суду в січні 1998 року про виплату виробниками сигарет 15,3 млрд доларів штату Техас. Ця сума тоді стала найбільшим штрафом в історії США [11].

В Європейському Союзі, в країнах англосаксонського права питання про розмір моральної шкоди вирішують за ступенем вини відповідача. Крім того, є навіть спеціальні комісії з питань компенсації моральної шкоди, які розраховують відповідні суми відшкодування. Франція та Німеччина вирішують такі справи за аналогією попередніх справ, але з урахуванням особливостей конкретної справи. За німецьким правом, компенсація за перенесені страждання повинна бути справедливою: до уваги береться загальний принцип вирівнювання вигоди; потерпілий має бути поновлений у стані, який існував до порушення його прав чи інтересів, однак він не повинен одержати вигоду внаслідок компенсації йому такої шкоди.

У Франції суд задовольняє позови про компенсацію моральної шкоди, керуючись вимогами справедливості. Це означає, що суддя не буде посилатися на арифметичні розрахунки, а враховуватиме всі відтінки стосунків, які дуже важко зважити, і тому будь-яке рішення неминуче буде задоволено. Воно залежатиме також від зв'язку, що є між окремими випадками моральної шкоди й тим відшкодуванням, яке опосередковано може полегшити стан потерпілого. Буде взято до уваги й оцінено всі конкретні обставини цього випадку, такі, зокрема, як справжні потреби потерпілого, зловмисність особи, яка заподіяла шкоду, причини, що спонукали потерпілого висунути вимоги про компенсацію.

В англійському праві за основу покладено оцінку втрати життєвих перспектив: враховується приблизно, наскільки потенційно скорочується тривалість життя потерпілого у зв'язку із заподіяним йому ушкодженням здоров'я порівняно зі середньою три-

валістю життя в країні. Цей спосіб не застосовується у випадках заповідання каліцтва дітям через те, що їхній життєвий статус ще не склався [9].

Тож доцільним було б запровадження всіх цих способів в українську судову практику під час вирішення питання про відшкодування моральної шкоди.

Отже, можна зробити висновок, що в Україні відсутній чіткий спосіб компенсації моральної шкоди, її меж, ось чому суд на свій розсуд вирішує це питання. Часто заявлені позовні вимоги не задовольняються в повному обсязі судом, бо неможливо зрозуміти в грошовому еквіваленті розмір моральних і фізичних страждань. Цей спосіб захисту порушеного права є досить абстрактним.

Суди вирішують справи виключно на підставі свого суб'єктивного бачення. Навіть якщо були б прописані якісь межі дозволеного розрахунку моральної шкоди, було б краще та зрозуміліше розраховувати такий спосіб захисту порушених прав. Бажано на законодавчому рівні закріпити мінімальний розмір моральної шкоди, наприклад, у розмірі мінімальної заробітної плати, а також запровадити психологічну експертизу, щоб суди мали змогу оцінювати позовні вимоги не тільки на підставі свого суб'єктивного бачення, а згідно з підтвердженими фактами. Також не зайвим буде використовувати аналогію попередніх справ, щоб уникнути розбіжностей і корумпованого складника.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: постанова Пленуму Верховного Суду України № 4 від 31 березня 1995 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95>.
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 13.01.2019).
3. Іваненкова Н.М. Відшкодування моральної шкоди: правозастосування. *Закон і бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/125814-vidshkoduvannya_moralnoi_shkodi_pravozastosuvannya.html.
4. Моральна шкода. Формула для розрахунку. *КГ СЕПТИМА*. URL: http://www.septima.lviv.ua/blog/2018/06/25/moral_damage/.
5. Проблеми визначення розміру моральної шкоди. Юридична фірма «K&S Partners». URL: http://ua.pravo-ks.com.ua/problems_viznachennya_rozmr_u_moralno_shkodi_i.
6. Крезуб І.О. Проблемні питання застосування законодавства України щодо відшкодування моральної шкоди в судах України. *Міністерство юстиції*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_5947.
7. Матяш М. Компенсація за страждання. Що і як. *ZN,UA*. 20 квітня 2018 р. URL: <https://dt.ua/SOCIUM/kompensaciya-za-strazhdannya-scho-i-yak-275790.html>.
8. Богуш М.К. Компенсація за страждання. Газета «Інформаційний тиждень». URL: <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=121499>.
9. Шимон С.І. Цивільне та торгове право зарубіжних країн. Компенсація моральної шкоди в праві зарубіжних країн: навч. посібник. (курс лекцій). URL: <https://buklib.net/books/25664>.
10. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72706847>.
11. Roland D. Миллиарды, триллионы, ундециллионы. Рекордные иски и выплаты. *РАЙСИ*. 2014. URL: http://rapsinews.ru/judicial_analyst/20140522/271383358.html.